

պէտք է մի և նոյն ժամանակ խոստովանել որ բնագրի ունեցածն եւս մի ամբողջական իմաստ պարունակում է. « Զդիմելն ... գհեշտ պաշտատան տնէլի » այսինքն Գրիգոր ղրմում է առ Տրդատ՝ « հեշտ ծառայութեան տնէլէն մղուած » : Ըստ քրիստոսական սկզբանք՝ տէրն զծառայան պիտի ընդունի իրբեւ եղբայր, իսկ ծառայն պիտի պատուէ ոչ իրբեւ տակ մարդ այլ իրբեւ զՏէրն. ըստ այնմ « որք միանգամ ընդ լծով ծառայութեան մտանէք, զկարգանշիւր տեարս պատուոյ արժանի համարեալիք » : Ըստ այսմ Գրիգորի ծառայութիւնը, հօրը պարտքը հատուցանելու համար վսեմ մտածութիւն կը նկատուի և հեշտ պաշտօն :

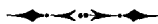
Այժմ դառնանք քննելու առաջադրուած ընթերցումը և Զդիմելն առ նա սրբոյն Գրիգորի, զն(րաժ)նչտ պաշտաման, զտանլիլ, զնահատակութիւն սրբոյն » :

Ազաթանգեղոս սկսած էջ 45 « Յառաջին ամին Տրդատայ մինչեւ էջ 57 « Եւ ետ կապել (զԳրիգոր) ». նկարագրում է այն երկար հակամարտութիւնը որ տեղի ունեցաւ Տրդատայ և Գրիգորի միջև դից պաշտօն չմատուցանելուն համար : Արդ այս գեղեցիկ դրուագի յիշատակութիւնը պակասում է Փարպեցու մօտ. յետ կարդալու « Զդիմելն առ նա սրբոյն Գրիգորի » բնականաբար կը սպասուի որ ասէ. « գիրտ ժարեյն պաշտօնատար լինելոյ դիցն, զնահատակութիւն սրբոյն » : Ուրեմն առաջադրուած ուղղագրութիւնը տրամաբանական է և յեցած պատմագրի նկարագրութեան վերայ : Որովհետեւ Տրդատ այնքան արդարասէր չի երեւիր դէպ ի Գրիգոր նրա հեշտ պաշտօնը միատնութեամբ կատարելուն, որքան չարամուտ է նրա հրաժեշտի համար (էջ 108. տող 2) հակառակելով իւր հրամանին և կոռց ընծայ և պաշտօն չմատուցանելով. այդ բանը երկիցս շեշտուում է. « Այլ նա ոչ առնոյր յանձն պաշտօնատար լինել դիցն երկրպագութեան » (էջ 46. տող 2), և դարձեալ « Եթէ ոչ առնուա յանձն դիցն պաշտօն մատուցանել » : Հետեւապէս Փարպեցին աչքը պահելով

Ազաթանգեղի բնագրին պիտի գրէր. « Զդիմելն առ նա սրբոյն Գրիգորի, զնահատակութեան պաշտաման դիցն, զնահատակութիւն սրբոյն » : (Հմտ. կհրաժեշտ պաշտօնատար լինելոյ դիցն, կամ զհրաժարելն ի պաշտամանէ դիցն) :

Ըստ մեզ կիսատ թուի միայն գրել « զհրաժեշտ պաշտաման » առանց իւր բացայայտելն դիցն, որ փոխանակելու է անպատճառ « զտանլիլ »-ին որովհետեւ նահատակոյրիս իրբեւ մեծագոյն պարունակում է յիշքեան ամեն տեսակ տանլանքներ. ուստի բնաւ կարիք չկայ զտանլիլն կանխել գրել քան « զնահատակութիւն սրբոյն » :

Հ. ԳԱՐԵԻԼ ՆԱԱՊԵՏՅԱՆ

ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵ ԲՆԱԿԱՐԱՆԸ ԵՒ ՊԱԵՏՕՆԱՆԵՐԸ

Երբ անձ մը կաթողիկոս կ'ընտրուէր՝ թէ ըլլա՞ր իսկ թեմական եպիսկոպոս՝ պէտք էր ձգել թեմը և գալ կաթողիկոսանիստ քաղաքը բնակիլու. և նա իրեն նախորդաց բնակարանը կը նստէր, զոր նախնիք կաթողիկոսարան կը կոչեն, նոյնպէս երբեմն Հայրապետանոց¹, և այլն :

Խորենացին որ բնաւ կաթողիկոս անունը չի տար մեր եկեղեցական զխոյն՝ սա դէպքին մէջ անոր ածանցեալը կը գործածէ. Պարսից վրամ թագաւորը կը հրամայէ առնուլ Արտաշէրէն Հայոց թագաւորութիւնը և և զամենայն ինչս ազգի նորա ունել յարցունիս. նոյնպէս և զմեծն Սա-

1. Բուզանդ (Գր. Գ. զԷ. ԺԺ.) Եպիսկոպոսանոց մը կը յիշէ Առաքելաթ մէջ. ուր կայծակնահար կը մեռնին Աթանգեղէն և Պապ՝ Բուսկան որդիքը : Կաթողիկոսական աթոռը Առաքելաթ մէջ համարելով՝ Եպիսկոպոսանոցը Հայրապետանոց կամ Կաթողիկոսարան կը համարիմ, ինչպէս Եպիսկոպոս = Կաթողիկոս :

հակ, և զտունն կարողիկոսական ունել յար-
քունիս. (Խորենացի Գ. կդ)։ Հոս պատ-
միչը Տուն կարողիկոսական ըսելով կը հաս-
կերայ կաթողիկոսին բնակարանը և անոր
ստացուածքները։

Սերէոսի և Յովհաննէս պատմաբանի
քով կը գտնենք կաթողիկոսարանի համա-
ռօտ նկարագրութիւն մը։ Ներսէս Գ Շի-
նոյ Վաղարշապատի ճանապարհին վրայ
կաթողիկոսարան մը կը շինէ. « Յայնմ ժա-
մանակի արկ ի միտս իւր կաթողիկոսն
Հայոց Ներսէս շինել խոր յնակարան մերձ
առ սուրբ եկեղեցեացն որ ի Վաղարշա-
պատ քաղաքին ի վերայ ճանապարհին՝ յո-
րում ասնն ընդ առաջ եղև թագաւորն
Տրդատ՝ սրբոյն Գրիգորի։ Շինեաց և անդ
եկեղեցի մի յանուն երկնաւոր Զուարթ-
նոյն ... Աժ շուր և երեւ զգետոյ և արկ
ի գործ զամենայն վայրսն առապար, տրն-
կեաց զազիս և ծառատունկս, և շուրջա-
նակի պատուարեաց զբնակութեամբ գե-
ղեցկաղիր յօրինուածով, բարձր պարսպաւ
ի փառս Աստուծոյ »։ (էջ 118-9)։ Եւ
Յովհ. պատմաբանը սոյն կաթողիկոսա-
րանը այսպէս կը նկարագրէ. « Հաստա-
հեղոյս կոփածոյ քարամբք. այլ և կար-
գեալ կացուցանէր ի նմա ամբողջութիւնս
երդմարդոց ըստ պայմանի քաղաքակա-
նաց. և ամեալ շուր ի Քասաղ գետոյ՝
զամենայն աւազանիս զաշտավայրն ի գործ
արկանէր, տնկէր այգիս և բուրաստանս
ծաղկոցաց »։

Կաթողիկոսարանը հաւասար էր թագա-
ւորական պալատին իր մեծութեամբ և
նոխութեամբ. « Այն նուաստ, կը գրէ Մ.
Ուռայեցիքն, աթոռ Հայրապետութեան
քան զթագաւորութեանն Հայոց » (Մ. Ուռ.
ԶԹ) այնպէս որ Յունաց Կոստանդին կայսրը
երբ Արարատ նահանգը կու գայ՝ « Եւ-
թեալ ի Դուրն նստաւ ի Տան կարողիկոսա-
րանին » Ներսէս Շինողի օրով (Սերէոս,
էջ 140)։

Կաթողիկոսարանը միայն հայրապետին

բնակութեան համար սահմանուած չէր,
հոն պէտք էին բնակիլ այն անձինքը՝ ու-
րոնք կաթողիկոսարանին պաշտօններով
զբաղած էին, ինչպէս եպիսկոպոսներ, ներ-
քին ժողովոց անդամներ, վարդապետներ,
Բուզանդ Մեծն Ներսիսի խորհրդակից և
գործակից տասնեւերկու եպիսկոպոս կը
լիէէ. « Էին ի ներքնի հայրապետին ի Տան
խորամ ընդ նորա ձեռամբ երկոտասան ե-
պիսկոպոսք, աթոռակիցք իւր, գործակիցք
և խորհրդակիցք։ Թո՛ղ զայլոց զաւառաց
ամենայն եպիսկոպոսեանն որ ընդ նովաւ »
(Բուզանդ դպր. Զ. գլ. Ե)։

Նոյնպէս Մատթէոս Ուռհայեցիքն (ԶԹ)
կը գրէ. « Երբեք էր տէր Պետրոս յա-
թոռ հայրապետութեանն և ի Հայաստան
աշխարհին, ունէր կազմութիւն հայրեւ-
նեաց՝ տունալ ի թագաւորացն Հայոց հինգ
հարիւր գեղ անուանի և մեծանիք և շա-
հաւէտ ընտիր ընտիր, նոյնպէս և եպիսկո-
պոսք հինգ հարիւր փառաւորք, և զաւա-
ռատեսուչս ի վերայ հինգ հարիւր թեմի
հանապազ. երկոտասան եպիսկոպոսք և չորս
վարդապետք ի տան հայրապետին անպա-
կաս լինէր, և վաթսուն երէց ի կրօնա-
ւորաց, և յաշխարհականաց Հինգ հարիւր »
(ԶԹ. էջ 184)։ Եւ Սերիտ. Հաստիվերտցին
մի քանի երեւելի վարդապետներ կը յիշէ.
« Եւ էին յայնմ ժամանակի վարդապետք՝
Սարգիս և Տիրան անուն և Յենովք, որ
կարողիկոսարանին էին վարդապետք » (էջ
13)։

Բաց ի այդ երկոտասան եպիսկոպոս-
ներէն կային ուրիշ այլ և այլ եկեղեցա-
կան պաշտօնեայնք՝ որոնք կաթողիկոսա-
րանին մէջ իրենց յատուկ պաշտօններն
ունէին, ինչպէս Տեղապան կամ Արտակից,
որոնք ի հարկին կաթողիկոսական գոր-
ծերը կը կատարէին նոյն բնակարանին
մէջ մնալով։

Մեծն Ներսէս իրեն Արտակից ընտրած
էր զԹադ (Բուզանդ Գ. ԺԵ) և երբ ինքը
Պոլիս գնաց՝ զայն Տեղապան անուանեց.
« Եթող զսա (զԹադ) իւր փոխանակ ետե-
ղապան » (Բուզանդ Գ. ԺԲ)։

Կը յիշուին նաեւ Դրան եպիսկոպոս

1. Սերէոս, ԳԼ. ԼԳ. էջ 118-9.

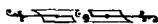
(Յովհ. պատմարան) որոնք զլիսաւոր պաշտօն մ'ունէին կաթողիկոսարանին մէջ . « Ստեփանոս եպիսկոպոս Դրան կաթողիկոսարանին » ինչպէս կը ստորագրէ իր անունը թէ Սաղ (1807ի) և թէ Առանայի (1816ի) ժողովներուն մէջ¹ : Մետասանեւորդ դարու մէջ յետ Սարգսի « հրամանաւ նորա նստուցանեն յաթոռ կաթողիկոսութեան Հայոց զտէր թէոդորոս՝ գիրան եպիսկոպոս տեառն Սարգսի Հայոց կաթողիկոսի (Մ. Ուռնայեցի ՃԺԵ) : Թեոքեա նոյն պաշտօնը ունէին նաեւ Դրան վարդապետ և Դրան Սարկաւագ կարողիկոսութեան, ինչպէս որ կը յիշուի նոյն 1807ի Սաղ ժողովոյն մէջ . « Մարտիրոս վարդապետ Դրան կարողիկոսարանին » . 1173ի յիշատակարանի մը մէջ կը յիշուի « արդիւնական վարդապետն Ստեփանոս » որ Դրան Սարկաւագ էր տեառն Ներսիսի հայրապետի » և այս յիշատակագրէս կը հետեւցուի որ Դրան Սարկաւագը պաշտօնին անունն է և ոչ թէ աստիճանին, վասն զի Ստեփանոսը՝ միանգամայն վարդապետ է, որ քահանայական աստիճանը ունեցած պէտք է ըլլայ : Ինչպէս թագաւորները սեւեռակապտ ունէին՝ այսպէս նաեւ կաթողիկոսները, որոնք եկեղեցական անձինքներէն պէտք էին ըլլալ : Անաստաս որ Ներսէս Գ. յաջորդեց « էր Սննկապետ Ներսիսի » (Ասողիկ, էջ 99) » :

Փակակալը կաթողիկոսարանի եկեղեցւանն էր . Եզր դեռ կաթողիկոս չընտրուած՝ էր փակակալ սրբոյն Գրիգորի (Յովհ. կաթող.) և ասորմէ վերջը այդ պաշտօնը Յովհան Մայրազումիցին առաւ, ինչպէս կը գրէ Ասողիկ թէ՛ Եւրը Հերակլին գնաց « ոչ տանելով ընդ իւր զՅովհան փակակալ սրբոյն Գրիգորի » (Ասողիկ, էջ 87), և վերոյիշեալ յիշատակարանին մէջ յետ յիշել խնդրելու զՍտեփանոս որ « Դրան Սարկաւագ էր տեառն Ներսիսի հայրա-

պետի » Կ'աւելցնէ իսկոյն « և զՅակոբ եկեղեցւան », աս ալ թերեւս պաշտօնակից էր Ստեփանոսի Դրան Սարկաւագին, փակակալ ըլլալով կաթողիկոսարանի եկեղեցւոյն :

Կային դեռ ուրիշ պաշտօնատէրներ, ինչպէս Դարապետ կաթողիկոսի (Մ. Ուռնայեցի), Հիւրատեա կաթողիկոսարանի (Արիստ . Լաստիվերտցի գլ . Ժ . էջ 48) և Սարկաւագապետ կաթողիկոսի և դեռ ուրիշներ որոնք յանուանէ չեն յիշատակուած մեր պատմեաց քով² :

Հ. Մ. ՊՈՏՈՐԵԱՆ

ՁԵՆՏ ՊԱՇՏԱՄԱՆ ՏԵՆՁԻ

Առ Հ. Գ. ՆԱՌԱԿԵՒՈՒՄ

Փարպեցոյ (էջ 2, տող 37) հետեւեալ խօսքը « Ջըրմել մա մա Սրբոյն Գրիգորի, զհետ պաշտաման տնջի զմահաւակութիւն սրբոյն » ուղղագրած էիք « զհետեւ պաշտաման, զտանջի » և այլմ . չաւան էք այս ուղղագրութեան, միայն « տնջի »-ը սրբագրելով « դիցմ » (զմեծ պաշտաման դիցմ) . Սակայն փարպեցիմ կը թուի ուղղակի ակնարկել Ազաթամզեղոսի հետեւեալ տեղիմ . « Եւ և զմաց առ Տրդատիոս ըստ հետ պաշտաման, թարցումէր զամծմ » (էջ 42) :

Բայց Ազաթամզեղոսի այս տեղիմ ալ ամնասկամալի է և ամնրածեշտ է ուղղագրել զայմ այսպէս . « Եւ և զմաց (Գրիգոր) առ Տրդատիոս զհետ պաշտաման » (ծառայութիւն գտնելու, հմմտ . երթալ զմտ արդարութեան, և այլմ) :

Յիրաւի փարպեցոյ ըմթիքցուածը՝ « Ջըրմել մա մա զհետ պաշտաման » ցոյց կու տայ որ Ե. զարու Ազաթամզեղոսի մէջ՝ ըստ չկար այլ էր « Զհետ պաշտաման » զոր ըմթիքնակողմերէմ ոմման « Զմեշտ » կարեացած էիմ . — Ազաթամզեղոսյ զաղափարողք երկու շաւղով ըմթացած եմ, երկու տեսակ ուղղագրութիւն կատարած . ոմմանք « Զհետ պաշտաման »-ը փոխած եմ Ըստ հետ պաշտամանի ամիմաստ՝ քայց քերականորէմ զէթ աւելի կամոմաւոր (հմմտ . Բուզ . էջ 35 « ըստ հետ կամաց » զոր կ'ուղղէք « զմտ կամաց » . կ'իւրիւր ըստի սղագրութեան ծնւ մը կար՝ « Զ » ի մմաւնող) . իսկ զապար փարպեցիմ՝ իր ձեռագրիմ մէջ պակաս մ'եմթագրելով՝ տնջի բառն աւելցուցած է :

Հ. Կ. Տ. ՍԱՆԱԿԵԱՆ

1. Համեմատէ Զամբ. Պատմ. Հայոց հո . Գ . Ա դեքս . Վ . Պաշտեանի Պատմ. կաթողիկէ վարդապետ . Վիեննա 1875 . Ինք . 275, 281, 297 :

2. Հմմտ . Ինքիճեան Հ. Ղուկաս, Հնախօսութիւն հո . Գ . էջ 274 :